

A.M.Mustafayev

UOT: 338.004; 330.47; JEL: O 33

İKT bazarının formalaşması və inkişafı istiqamətləri (beynəlxalq meyillər)

Xülasə

Təqdim olunmuş məqalədə İKT bazarının formalaşması araşdırılır və onun inkişaf istiqamətləri göstərilir. İKT bazarının strukturu və segmentasiyası da məqalədə təqdim olunur və İKT bazarının formalaşmasında əsas diqqətin tələbin genişləndirilməsinə yetirilmə zəruriliyi əsaslandırılır.

Açar sözlər. İKT bazarı, segmentasiya, informasiya, telekommunikasiya, tələb, vençur investisiyası, xidmət

Giriş

Hər bir ölkənin iqtisadiyyatının modernləşdirilməsi baxımından İKT-nin inkişaf etdirilməsi əsas istiqamətlərdən hesab olunur. İKT-nin inkişafını nəzərdə tutan tədbirlər yeni texnoloji avadanlıqlar sferası üçün investisiya edilməsini, innovativ iqtisadiyyata keçid olunmasını zəruri edəcəkdir. Bu baxımdan İKT-nin inkişaf etdirilməsi ölkələr üçün güclü maliyyə dəstəyinə sahib olmaları lazımdır. Yüksək səviyyəli texnologiyaların tətbiq olunması yeni rəqəmsal xidmətlərin və informasiyanın təklifini artırmışdır ki, bunun müqabilində tələbin formalaşması və keyfiyyətli olmasını da şərtləndirmişdir. Bu baxımdan İKT-nin inkişafı üçün zəruri olan infrastrukturun yaradılmasına investisiyaların bir o qədər həcmi qədər İKT bazarında maliyyə vəsaitlərinə sahib olmaq lazımdır. İKT-nin ümumi mənada inkişafı onun bazara qədər və ondan sonrakı bazar mərhələsini təşkil etməklə iki hissəyə bölünür. Ona görə də təqdim olunmuş məqalədə əsasən İKT bazarının xüsusiyyətləri və onun segmentasiyası tədqiq edilir.

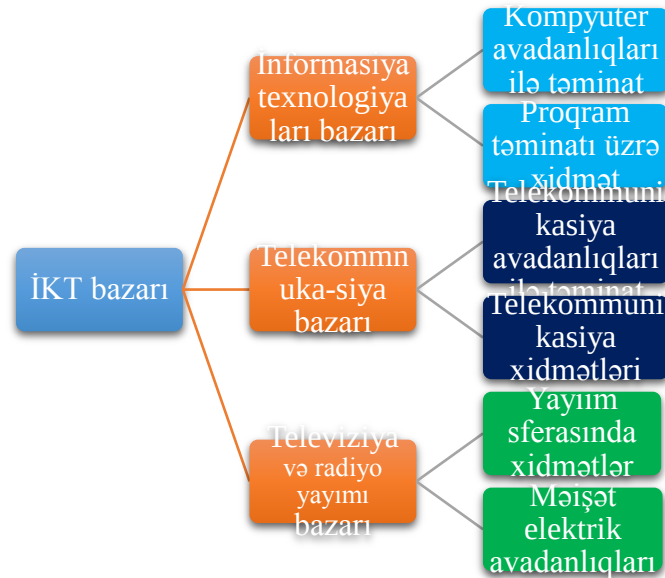
İKT bazarının strukturu

Qloballaşan iqtisadiyyatda İKT-nin inkişaf sürəti onun bütün elementlərinin eyni anda inkişafını zəruri etmişdir. Bu elementlərdən biri olan İKT bazarı demək olar ki, İKT-nin inkişafında başlıca həlqə rolunu oynayır. Hesab etmək olar ki, bir çox ölkələr İKT-nin inkişafına fərqli müstəvidən baxaraq onun formalaşması sisteminə yanaşırlar. Belə ki, bir sıra ölkələr öncə İKT üzrə infrastruktur, hüquqi baza və digər elementlərin inkişafını əsas götürsələr də, digərləri öncədən onun bazarını, bu bazarda tələb və təklifin səviyyəsini öyrənərək tədbirlər həyata keçirirlər. Fikrimizcə, İKT bazarının öyrənilməsi və onun real gücünün müəyyən olunması bu aspektdə birinci vəzifə hesab olunmalıdır. İKT bazarı haqqında konkret müddəa demək olar ki, yoxdur. Müxtəlif təşkilatlar İKT bazarının strukturu və elementlərinə fərqli yanaşmalar ortaya qoyurlar. Belə bir fərqli yanaşmanın olması iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsindən, cəmiyyətin iqtisadi tələbatlarının keyfiyyətindən və ya texnologiyaların təklif kimi tələbə diktə etməsindən asılı ola bilər (1, c.134). İKT bazarının formalaşması və inkişafı üzrə onun konkret mahiyyətinin nədən ibarət olması bir sıra amillərlə xarakterizə edilməlidir:

- İKT bazarı haqda vahid təsəvvürün mövcudluğu;
- İKT bazarının struktur elementlərinin konkretliyi;
- İKT bazarının həcmi və səviyyəsi;
- İKT bazarının qiymətləndirilməsinin meyarları;
- İKT bazarında əsas müəyyənədicə subyektin (təklif və tələb baxımından) müəyyənliyi;

- İKT bazarında inhisarlaşmaya qarşı tədbirlər;
- Məhsulun və texnologiyanın həyat dövrünün İKT bazarına təsiri və onun qiymətləndirilməsi.

İKT bazarının strukturuna dair dünyanın informasiya texnologiyaları üzrə aparıcı mövqedə olan İTU, EİTO və IDC agentliklərin baxışlarına diqqət yetirək. İTU BMT-nin informasiya və kommunikasiya texnologiyaları üzrə yaradılmış xüsusi agentliyi (İCTs) hesab olunur. Hal-hazırda dünyanın 193 ölkəsi üzrə İKT bazarının mövcud vəziyyətini öyrənən və 700-dən çox institut və şirkətlərlə əməkdaşlıq edən bir agentlikdir.

Şəkil 1.**İTU agentliyinin İKT bazarının strukturuna dair yanaşması**

Mənbə: (7)

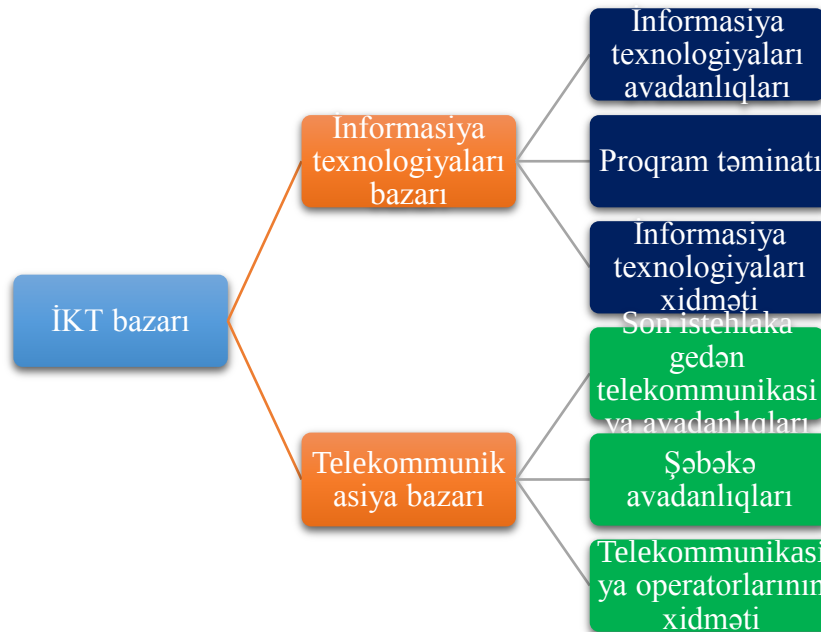
EİTO-nun (European Information Technology Observatory 1993-cü ildə yaradılmış, Avropa və dünyanın İKT bazarında vəziyyəti göstəricilərlə təqdim edib proqnozlaşdırən təşkilatdır. 2015-ci il üçün hesabatına görə avrozonada üçün İKT bazarının həcmi öncəki illərə nisbətən zəif artmışdır. 2016-cı il üçün bu rəqəm 686 mlrd.avro olmaqla 0,5 faizlik artımı xarakterizə etməsi müəyyən olunub. 2015-ci il üçün isə İKT bazarında artım 2,9 faiz olmuşdur. Agentliyin hesablamalarına görə İT bazarı telekommunikasiya bazarına nisbətən daha yaxşı mövqe nümayiş etdirmişdir. Təkcə avrozonada üçün İKT bazarının əsas seqmenti olan İT avadanlıqları və İT üzrə xidmətlər 2016-cı il üçün 2,7 faiz artımla 388 mlrd.avronu əhatə edəcəyi proqnozlaşdırılmışdır. Avrozonada ölkələri üçün İKT bazarında zəifləmə əsasən İtaliya, Portuqaliya, İspaniya və Yunanıstan üzrə olmuşdur. Bu ölkələrdə keçən üç il üçün makroiqtisadi göstəricilər üzrə geriləmələr İKT bazarında fəallığı aşağı salmışdır. Bu amil bir daha onu göstərir ki, İKT bazarı ilə ölkələrin iqtisadi artımı göstəriciləri arasında sıx əlaqə var və bir-birlərini tamamlaya biləcək dərəcədədir. Lakin EİTO-nun proqnozlarına əsasən adı çəkilən ölkələrdə makroiqtisadi vəziyyətin statik xarakter almasına baxmayaraq proqram təminatı üzrə tələb İKT bazarında artmağa doğru meyilli olmuşdur.

EİTO-nun hesablamalarına görə Böyük Britaniyanın Avropa Birliyindən çıxma haqqında referendumun nəticələri İKT bazarında onun mövqeyinin zəifləməsinə gətirib çıxardacaqdır. Ümumi proqnoza görə İKT bazarının həcmi (dünya üzrə) keçən ilə nisbətən 1,8 faiz artımla 3,1 trilyon avro təşkil etmişdir. Beynəlxalq müqayisədə Hindistanın mövqeyi bu baxımdan ən güclü mövqedir. Belə ki, illik 6,7 faizlik artımla (64 mlrd.avro) digər ölkələri qabaqlaya bilmişdir. Türkiyə üçün bu rəqəm müvafiq olaraq 6,1 faiz (20 mlrd.avro), Rusiyada

3,3 faiz (32 mlrd.avro) olmuşdur (4). Hal-hazırkı dövr üçün həcminə görə ən iri İKT bazarına ABŞ malikdir. Belə ki, bazarda təklif üzrə ölkənin payı 3,5 faizlik artımla 956 mlrd.avronu təşkil edir (5). İndi isə IDC (International Data Corporation) agentliyinin İKT bazarının strukturu haqqındakı yanaşmasına diqqət yetirək.

Şəkil 2.

EİTO agentliyinin İKT bazarının strukturuna dair yanaşması

Mənbə: (5)

Şəkil 3.

IDC agentliyinin İKT bazarının strukturuna dair yanaşması

Mənbə: (6)

Təqdim olunmuş şəkillərdən aydın görsənir ki, hər üç agentliyin təqdim etdiyi İKT bazar seqmenti bir-birindən fərqlənir. Ümumi olan cəhət ondan ibarətdir ki, agentliklər təqdim etdiyi bazar seqmentini daha dinamik və genişləndirmiş formada görmək istəyirlər. Bazarların növlərinə görə eyniləşmə əsasən informasiya texnologiyaları və telekommunikasiya sahələri üzrə baş verir. Bunun başlıca səbəbi kimi hər iki bazar seqmenti üçün zəruri olan məhsulların eyni olmasıdır. Yeni texnologiyaların tətbiqi üzrə tələbatın sürəti təqdim olunmuş bazar seqmentlərinə yenilərinin əlavə olması ilə də nəticələnə bilər. Məsələn, son dövrlərdə SAAS (Software as a service) xidmət və vebxostinq şəbəkəsinin genişlənməsi İKT bazarının seqmentasiyasında yeni mərhələni şərtləndirmişdir. Həmçinin, şəkillərdə təqdim olunmuş iki əsas sahə vardır ki, onların sərhədlərinin dəqiq müəyyənliliyi də mürəkkəb olmuşdur ki, bunlara da texnoloji xidmət və proqram təminatı sahələrini nümunə göstərmək olar. Qeyd etdiyimiz SAAS xidmətinin İKT bazarında genişlənməsi onun gəlirlərinin artmasına dəlalət etmişdir (2, c.125). Məhz onun İKT bazarında iri həcmli gəlir payına malik olması hansı sahəni xarakterizə etməsi baxımından mürəkkəblik yaratmışdır. Buna görə də hesab edirik ki, İKT bazarının formalaşması və seqmentasiyasında diqqət verəcəyimiz əsas məqamlara təqdim olunmuş texnoloji avadanlıqlar, xidmətlər və sahənin gəlirliliyə xüsusi ilə aid etmək lazımdır. Belə bir yanaşmanı zəruri edən digər məqam da ondan ibarətdir ki, yeni texnoloji avadanlıqların ixtiraları və icadları ilə bağlı sirlər müəyyən müddətdə gizli saxlanılır. Bu amil İKT bazarında vahid sistemdən çıxış edərək fikir yürütmək çətinliyi yaradır. Hər bir iri şirkətin yeniliklərin əldə olunması, istifadəsi və yayılması ilə bağlı özünəməxsus strategiyası vardır.

İKT bazarının formalaşma amilləri

Ümumilikdə götürdükdə hesab edirik ki, İKT bazarının formalaşması amillərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

İKT bazarında tələbin genişlənməsi və diversifikasiyası

Proses olaraq tədqiqatlar göstərir ki, dövlət sektoru müəssisə və təşkilatları tələbin formalaşmasının ilkin mərhələsini təşkil edir. Lakin, daha sonralar transmiili şirkətlər bu prosesdə aktiv rol almağa başlamışlar. Bazarda tələbin səviyyəsinə təsir edən cəhətlərə gəlirlərin səviyyəsi və yeniliklərin dinamik xarakter alması göstərilir. Gəlirlərin artım səviyyəsi yeni texnologiyaların yaradılması sürətindən az olduğuna görə zamanla İKT bazarında tələbin sərhədləri get-gedə daralmağa başlamışdır. Bu baxımdan tələbin genişləndirilməsi İKT bazarının inkişafı baxımından ən ciddi problem olaraq qalmaqdadır. Həmçinin bazarların regional olaraq yerləşməsi də tələbin diversifikasiyasında ciddi əngəllər yaradır. Üç trilyon avrodan artıq paya malik olan İKT bazarının tələb baxımından ən iri regionu Ş.Amerika (ABŞ, Kanada və Meksika) hesab olunur. Ümumi İKT bazarında tələbin 34 faizini əlində saxlayan bu region (qərbi avropada bu pay 30 faizə bərabərdir) sosial-iqtisadi inkişafın ən yüksək templərinə sahibdir. Demək ki, İKT bazarında tələbin genişlənməsi bilavasitə milli gəlirin yüksək səviyyəsi ilə xarakterizə olunur. Bundan başqa İKT bazarında tələbə təsir edən ən vacib cəhətlərdən biri də məhsulların rəqabətqabiliyyətli olmasıdır. Bu cəhət zəruri etmişdir ki, həmin məhsulların dünya bazar qiymətləri yüksək və onların reallaşması əhatəsi isə dar olsun.

İKT bazarı üçün səciyyəvi olan amillərdən biri də telekommunikasiya şəbəkələrinin (internet-texnologiyaların) sürətli yayılmasıdır

Bu amil ciddi məbləğlərdə pul resurslarının tələb olunmadığı şərt kimi xarakterizə edilir və istifadəçilərin sayının sürətlə artmasına əsaslanır. İKT-nin bu amil üzrə təsiri ondan ibarətdir ki, bazarın özünün inkişafı və genişlənməsindən daha çox digər sahələrin inkişafına birbaşa təsir edir. Reklam, marketing sferası üçün mükəmməl olan bu sahə əmtəə və xidmətlərin daha tez reallaşmasını təmin edir ki, gəlirin bölgüsündə daha çox pay həmin

sahələrə düşür. Şübhəsiz ki, son dövrlərdə daha da aktual olan transaksiyon xərclərin hesablanması və real iqtisadi proseslərdə onun nəzərə alınması üzrə ciddi tədqiqatlar gedir. Lakin, reallıq ondan ibarətdir ki, İKT-nin bu amil üzrə vəziyyəti özünün malik olduğu bazarı daha da təkmilləşdirə bilmir. İnternetin sürətli inkişafı ilə ona xas olan texniki avadanlıqların və resursların qiymətinin ona müvafiq enməsi texnologiyaların həyat dövrünü daha da qısa etmişdir. Nəticədə əldə olunan gəlirlərin aşağı düşməsi şirkətlərin öz xərclərini aşağı salmasına və bu da işçi qüvvəsinin ixtisarına səbəb olmuşdur. Bu cəhətdən şirkətlərin tədbirlərini məqbul saymaq olar, lakin iqtisadiyyatın digər sferası üçün problemlərin yaradılması sonradan İKT bazarında alıcılıq qabiliyyətinin də aşağı düşməsi ilə nəticələnir. Nümunə üçün göstərə bilərik ki, ABŞ-da son 20 il ərzində bank sektorunda əldə olunan məhsuldarlığın 45 faizi məhz informasiya texnikalarının tətbiqi sayəsində olmuş, lakin bir o qədər də iqtisadiyyatda işsizlik meyilləri müşahidə edilmişdir.

İKT bazarı üçün səciyyəvi olan digər amil elmi-tədqiqat və yeniliklərə olan xərclərin sürətlə artmasıdır

Sahibkarlar tərəfindən iri məbləğlərdə vəsaitlərin yatırılması nəticədə vençur investisiyasını inkişaf etdirmişdir. Bu istiqamətdə olan xərclərin əsas hissəsi mikroelektronikaya (elmtutumlu və innovasiyayönümlü) yönəlmişdir. ABŞ, Kanada, Cənubi Koreya, İrlandiya kimi ölkələr vençur investisiyalasmanı genişləndirməkdə daha qərarlı görünür.

İKT bazarı üçün səciyyəvi olan digər amil istehsalın və istehlakın coğrafi strukturunun genişlənməsidir

Şimali Amerika, Qərbi Avropa və Cənub-Şərqi Asiya regionunu qeyd etməklə coğrafi qütbləşməni göstərə bilərik. Bu amil həmçinin insan kapitalının inkişafına olan yanaşmanın da coğrafi segmentasiyasını xarakterizə edir. İKT bazarının inkişafı iqtisadiyyatın qlobalaşması ilə də səciyyələnir. Bu bazar qlobalaşmanı sürətləndirən, texnologiyanın və gəlirlərin qlobal bölgüsünü həyata keçirdən amil kimi görsənsə də özü qloballaşmanın genişlənməsi ilə də dəyişir yeni forma alır. Qlobal istehsal şəbəkəsi yaratmaqla onun reallaşmasını da sürətləndirir, sərhədləri aradan qaldırır (8). Bu baxımdan dünyanın bütün ölkələri çalışır ki, belə bir istehsal kooperasiyasına qatılsınlar. Qeyd etmək lazımdır ki, İKT bazarının inkişaf zəruriliyi birbaşa xarici investisiyaların stimullaşdırılmasını da şərtləndirir. Əsas kapital qoyuluşlarını özünə cəlb edən Asiya ölkələridir. İKT üzrə ticarətin liberallaşmasından sonra (İTA-Information Technology Agreement) rüsumların aradan qaldırılması bu ölkələr (74 ölkəni əhatə edir) üçün geniş imkanlar açmışdır.

Nəticə

Müasir dövr üçün söyləyə bilərik ki, İKT bazarının vahid struktur tərkibi hələ ki dəqiqləşdirilməmişdir. Müxtəlif informasiya şirkətləri İKT bazarına fərqli yanaşmalar ortaya qoymuşlar. İKT bazarı üçün gələcək dövrlərdə texnoloji mümkün avadanlıqların proqnozlaşdırılması amili də İKT bazarının sərhədlərini dəqiq müəyyən edə bilməmişdir. Hər bir bazar üçün daima dəyişən qiymət amili də İKT bazarında əsas amil olmaqda davam etmişdir. Məhz qiymət amilinin dəyişkənliyi texnoloji avadanlıqlar üçün proqnozlarda müxtəlif yanaşmaları şərtləndirmişdir. Yəni, İKT bazarına təsir və tələb-təklifin istiqamətini müəyyən etmə baxımından qiymət amili (valyuta kursu, məzənnə) hələ ki, ən güclü amildir. Çünki, İKT bazarı üçün göstərə biləcəyimiz dəqiq göstərici onun valyuta timsalında həcmidir.

**Məqalə AMEA-nın Elmi-Tədqiqat Proqramları çərçivəsində yerinə yetirilən
“Azərbaycan 2020: informasiya cəmiyyətinin formalaşması və innovasiyalara əsaslanan
iqtisadi inkişafın prioritetləri” layihəsinin əsasında nəşr olunur.**

Ədəbiyyat

1. Пресняков Е.В. Влияние информационно-коммуникационных технологий на мировую экономику. Известия Санкт-Петербургского государственного экономического университета. 2011. № 1. С. 134.
2. Соловьева Ю.Н., Фейгин Г.Ф. Влияние прямых иностранных инвестиций на развитие информационно-коммуникационного сектора в России. Проблемы современной экономики. 2015. № 2. С. 125.
3. <http://compress.ru/article.aspx?id=21376>
4. <http://cyberleninka.ru/article/n/sostoyanie-i-perspektivy-razvitiya-rynka-informatsionno-kommunikatsionnyh-tehnologiy-rossii>
5. <http://www.eito.com/internationalreports>
6. <https://www.idc.com/>
7. <https://www.itu.int/>
8. <http://www.webeconomy.ru/index.php>

А.А. Мустафаев

Формирование рынка ИКТ и направления его развития (международные тенденции)

Резюме

В представленной статье рассматриваются вопросы формирования рынка ИКТ. Показаны направления его развития. В статье также представлена структура рынка ИКТ и его сегментация. Отмечено, что в формировании рынка ИКТ основное внимание должно уделяться вопросам расширения спроса.

Ключевые слова: рынок ИКТ, сегментация, информация, телекоммуникация, спрос, венчурные инвестиции, услуги

A.M.Mustafaev

The formation and development trends of information and communication technologies (ICT) market (International trends)

Summary

In the submitted article has investigating the formation of the ICT market. Shown its development directions. Also the article are presented the structure and segmentation of ICT market. It is noted that the expansion of the ICT market should be the main focus on the formation of demand.

Key words: ICT market, segmentation, media, telecommunications, demand, venture capital investment, service

Elmi redaktor: i.f.d., dos. Y.Məmmədov

Daxil olub: 19.09.2016.

Çapa qəbul olunub: 26.09.2016.

